ΑΝΤΑΙΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ (1952-2015)
Ή ΜΙΑ ΚΕΡΑΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

ΤΗΣ ΜΙΚΕΛΑΣ ΧΑΡΤΟΥΛΑΡΗ

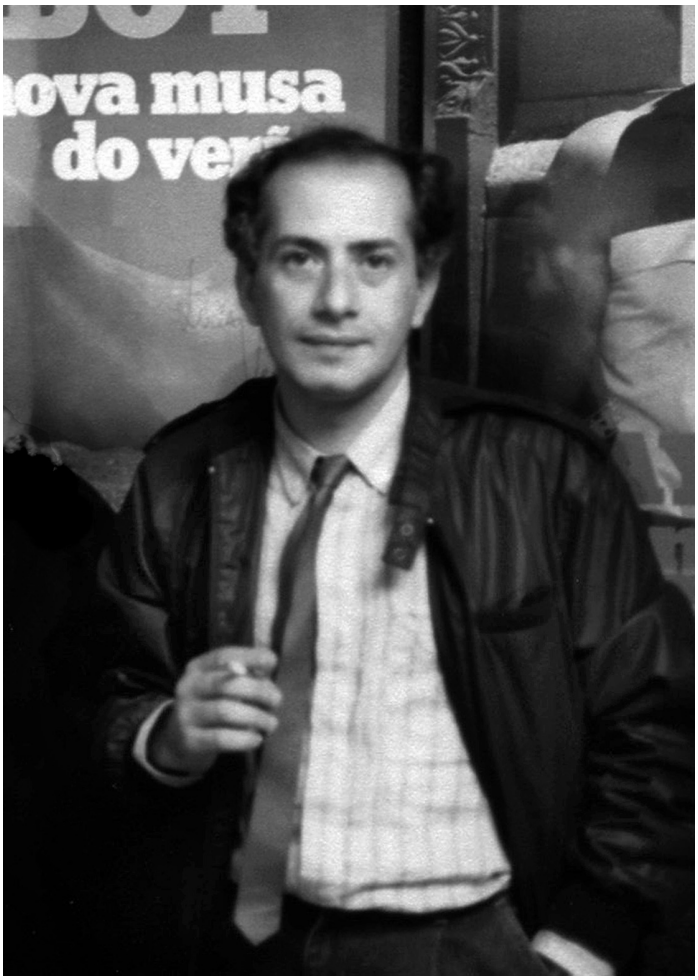

Ένας άνθρωπος με πολλές ιδιότητες
που λειτούργησε ως μοχλός
για να αναβαθμιστεί το πολιτισμικό τοπίο του καιρού μας

Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 130-131, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2015, σ. 32-43

Ιανουάριος 2010. Αβάνα. Η ομάδα της τηλεοπτικής σειράς «Οι κεραίες της εποχής μας» τρώμε πρωινό σε ένα ιστορικό ξενοδοχείο στο κέντρο της πόλης. Έχουμε καθιερώσει να συναντιόμαστε πολύ νωρίς για να οργανώνουμε τα πρακτικά. Όμως αυτή η επίσκεψη στην Κούβα δεν θα είναι περίπατος. Θα γυρίσουμε δύο εκπομπές: με τον Ντανιέλ Τσαβαρία και τον Λεονάρδο Παδούρα. Συζητάμε με τον Ανταίο, τον μεταφραστή και διερμηνέα μας Κώστα Αθανασίου και τον σκηνοθέτη Γιώργο Κορδέλλα. Πολιτικά η υπόθεση είναι πολύ λεπτή διότι οι δύο συγγραφείς, άλλοτε στενοί φίλοι, έχουν αποκλίνουσες απόψεις και διαφορετική στάση απέναντι στην κυβέρνηση της Κούβας. Ο Τσαβαρία ανήκει στη γενιά των επαναστατών, κρατά τον ρομαντισμό του, και είναι πιο φιλικός απέναντι στο καθεστώς. Ο νεότερος Παδούρα, αντίθετα, έχει μια πιο κριτική στάση απέναντι στην διακυβέρνηση του Φιντέλ Κάστρο και την αποτυπώνει στα αστυνομικά μυθιστορήματά του. Παράλληλα, η ίδια η Κούβα και η κοινωνία της έχουν αλλάξει. Είναι εμφανής η ανάκαμψη μετά από την μεγάλη κρίση της «ειδικής περιόδου» που ακολούθησε την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Δεν μπορείς να προσεγγίσεις αυτούς τους συγγραφείς με έτοιμες ιδέες και μέσα από στερεότυπα. Η συζήτησή μας ανάβει. Στα πιάτα μας έχουμε πολλά καλούδια γιατί δεν προβλέπεται να διακόψουμε το μεσημέρι. Αυγά, τυριά, γλυκάκια, σαλάμια, σε μια εποχή που το κρέας ακόμα σπανίζει στα κουβανέζικα μαγειρεία και στα «παλαδάρ», τα εστιατόρια που οργάνωσαν στα σπίτια τους πολλοί ντόπιοι ως μίνι επιχειρήσεις. Όμως τώρα δεν πολυτρώμε. Μιλάμε δυνατά και παθιασμένα, χειρονομώντας. Είμαστε εκδηλωτικοί σαν Κουβανοί. Ο Ανταίος έχει όμως μια περίεργη ανησυχία. Το βλέμμα του φεύγει αλλού. Οι μεγάλες μπαλκονόπορτες είναι κλειστές γιατί παραδόξως κάνει πολύ κρύο. Απέξω είναι κάτι αλήτικες φατσούλες κολλημένες στη τζαμαρία με γουρλωμένα μάτια. Παιδιά που γελάνε παρακολουθώντας τους τουρίστες σαν παράξενα πουλιά. Ξαφνικά, ο Ανταίος σηκώνεται. Πηγαίνει στον μπουφέ, γεμίζει δυο μεγάλα πιάτα, βγαίνει αποφασιστικά από την κεντρική είσοδο του ξενοδοχείου, κάνει τον κύκλο του κτιρίου, και δίνει τα καλούδια στα παιδιά. Όλες τις ημέρες που μείναμε στην Κούβα, κάθε πρωί έκανε το ίδιο. Και αυτό είναι κάτι που δεν θα καταλάβαιναν ποτέ όσοι, επιφανειακά κρίνοντας, τον έχουν παρουσιάσει ως έναν bon viveur.

2008: Ο Ανταίος Χρυσοστομίδης και η Μικέλα Χαρτουλάρη έξω από την Πόλη του Μεξικού, στα γυρίσματα της εκπομπής «Οι κεραίες της εποχής μας» για τον Κάρλος Φουέντες.

Στον χώρο του βιβλίου, που τραυματίστηκε βαθιά από την κρίση, υπάρχουν ακόμα – ευτυχώς– κάποιοι ρομαντικοί εκδότες, κάποια «αφεντικά» με κοινωνικές και πολιτικές ευαισθησίες, οι οποίες αντανακλώνται τόσο στις επιλογές των τίτλων τους όσο και στα επαγγελματικά ήθη τους. Όμως στις δυόμισι δεκαετίες της ενασχόλησής μου με το αντι-

Η Μικέλα Χαρτουλάρη είναι δημοσιογράφος και κριτικός βιβλίων.

κείμενο, δεν γνώρισα κανέναν από αυτή την οικογένεια, ο οποίος να συνδυάζει τις αρετές του διανοούμενου μαζί με την ανθρωπιά, το κέφι και τον αφοπλιστικό αυθορμητισμό έτσι γόνιμα όπως ο Ανταίος Χρυσοστομίδης που πέθανε αυτό το καλοκαίρι. Ήταν 63 χρονών και πάλεψε για δύο χρόνια με μια ανίατη ασθένεια που παρέλυσε όλα του τα όργανα εκτός από το μυαλό και την καρδιά του.

Διαβατήριο

Η ξεχωριστή προσωπικότητά του, τα κριτήρια και οι αξίες του, διαμορφώθηκαν σε ένα περιβάλλον ανοιχτόμυαλων και καλλιεργημένων ανθρώπων ταγμένων στην αριστερά, σμιλεύτηκαν με την πλατιά ευρωπαϊκή παιδεία του, λογοτεχνική-εικαστική-μουσική και κινηματογραφική, χρωματίστηκαν με την εμπλοκή του στην πολιτική μέχρι τα τριάντα-κάτι του και με τις έντονες πολιτικές ανησυχίες του έκτοτε, και ανιχνεύονται σε κάθε σταθμό της πορείας του: φοιτητικά χρόνια στην Ιταλία, αντιδικτατορική δράση στο ΠΑΜ και στη νεολαία του ΚΚΕ εσωτερικού, «Ρήγας Φεραίος» (1969-1978). Αρχιτεκτονική (1978-1982) και ενεργή συμμετοχή στην Πολιτική Γραμματεία του «Ρήγα Φεραίου». Δημοσιογραφία σε ειδησεογραφικά και σε ειδικά περιοδικά. Επιτελική θέση στο *ΕΝΑ* κοντά στον Παύλο Μπακογιάννη (1983-1985), καινοτόμα αρχισυνταξία στο ελληνικό *Playboy* (1985-1992), και έπειτα στο *Ευ Ζην* (1992-1995). Εμπνευσμένη διεύθυνση της σειράς ξένης λογοτεχνίας στις εκδόσεις Καστανιώτη (1998-2014). Μετάφραση από τα ιταλικά περίπου 80 έργων συνολικά (1983-2015) και διδασκαλία πρακτικής της μετάφρασης. Κρατικό Βραβείο Μετάφρασης 2003 και τίτλος του Ιππότη Εργασίας το 2004 από το ιταλικό κράτος. Τηλεοπτικές συνεντεύξεις με κορυφαίους ξένους συγγραφείς (2006-2013). Πολιτική, πολιτιστική και ταξιδιωτική αρθρογραφία στην *Αυγή* (1988-2014). Συγγραφή δοκιμίων και αφηγημάτων με αυτοβιογραφική βάση: *Λεωνίδας Κύρκος: η δυναμική της ανανέωσης*, επίσης *Οι κεραίες της εποχής μου*, τ. Α΄ και Β΄, Καστανιώτης, και *Τα κίτρινα παπούτσια*, Ίκαρος (2011-2015).

Αυτή ακριβώς η πλούσια και από νωρίς κατασταλαγμένη προσωπικότητά του ενέπνεε τους γύρω του και τον έκανε να ξεχωρίζει όχι ως ταγός, ούτε ως σταρ ή γκουρού, αλλά ως μοχλός αναβάθμισης της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής, που αναδείκνυε και καταξίωνε την ποιότητα όχι με την έννοια του ελιτίστικα υψηλού αλλά με την έννοια μιας έκφρασης με ειδικό βάρος, με ουσία και νόημα. Ο Ανταίος ήθελε την ποιότητα σε όλα τα πεδία. Την ήθελε να έχει κριτική διάσταση, να διαπαιδαγωγεί, να συνεπαίρνει, να αφυπνίζει, και ει δυνατόν να έλκει εσαεί τους πολλούς: ένα κάθε φορά ευρύτερο συνειδητό κοινό αλλά ταυτόχρονα και τον καθέναν χωριστά.

Ήταν ένα παράδοξο και δύσκολο στοίχημα. Αλλά τα κατάφερνε. Αυτό έβλεπαν όσοι τον συναντούσαν. Και αυτό ήταν το διαβατήριο που του επέτρεψε να καλλιεργήσει στενές σχέσεις αλληλοεκτίμησης και εμπιστοσύνης με μερικούς από τους σημαντικότερους ευρωπαίους εκδότες, και –το δυσκολότερο και σπανιότερο– φιλικές σχέσεις με συγγραφείς διακεκριμένους στην εγχώρια αλλά και στη διεθνή σκηνή. Σχέσεις τόσο ειλικρινείς και βαθιές, ώστε σε αρκετές περιπτώσεις οι συγγραφείς τού επέτρεπαν να λειτουργεί και ως editor (επιμελητής) των κειμένων τους, σύμβουλος ή και περίπου «κόουτς» τους.

«*Οι συγγραφείς δεν είναι θεριά*», έλεγε. «*Ευαίσθητοι άνθρωποι είναι, που κάποιες φορές προσπερνάνε με παρρησία τον δικό τους μικρόκοσμο και προσπαθούνε να βρούνε αλήθειες που ψάχνουμε όλοι μας. Είναι κι αυτοί διαφορετικοί και ίδιοι μεταξύ τους, ο καθένας με τις εμπειρίες του, ο καθένας με το ταλέντο που του αναλογεί, ο καθένας με τον αγώνα που έχει δώσει για να γίνει κύριος της γραφής του και της τέχνης του*» (*Οι κεραίες της εποχής μου*, τ. Β΄).

Η προσωπική φιλία που είχε ο Χρυσοστομίδης με τον Αντόνιο Ταμπούκι, ο οποίος τον όρισε και αποκλειστικό μεταφραστή του, αλλά και με τον Κάρλος Φουέντες, τον Μάριο Βάργκας Λιόσα, τον Άμος Οζ, την Ναντίν Γκόρντιμερ, τον Νόρμαν Μάνεα ή με τους νεότερους Άρη Φιορέτο, Νικολό Αμανίτι, Σαντιάγο Ρονκαλιόλο, επίσης η επαφή που απέκτησε με τον Λεονάρδο Παδούρα, τον Τζον Μπάνβιλ, τον Άλαν Χόλινχερστ, όλες αυτές οι σχέσεις που συχνά επεκτείνονταν και στους μεταφραστές τους, δεν εξαρτιόνταν από την επαγγελματική τους συνεργασία· ούτε οι σχέσεις του με τη Ρέα Γαλανάκη, την Ιωάννα Καρυστιάνη, τη Λένα Διβάνη, την Τιτίκα Δανέλλη, την Φωτεινή Τσαλίκογλου ή τον Πέτρο Μάρκαρη κ.ά., ή και με προσωπικότητες από άλλους χώρους, όπως ο Λεωνίδας Κύρκος ή η Χρύσα Ρωμανού και ο Νίκος Κεσσανλής, και βέβαια ο Σταύρος Ξαρχάκος, με τον οποίο κάθονταν μαζί να ακούσουν και να σχολιάσουν ανέκδοτα έργα του ή εκτελέσεις του Μάλερ, του Μότσαρτ ή του Μπετόβεν κ.ά. Όλες ήταν φιλίες …φιλικές και γόνιμες. Αλλά και η εποχή του Ανταίου ήταν η εποχή του επαγγελματισμού με ανθρώπινο πρόσωπο…

Πολιτισμικό τοπίο και βασική βιβλιοθήκη

Τα χρόνια που ο Ανταίος Χρυσοστομίδης διηύθυνε τη σειρά ξένης λογοτεχνίας στις εκδόσεις Καστανιώτη (1998-2014) συνέπεσαν με την κορύφωση της χρυσής εποχής του ελληνικού βιβλίου. Εκείνη την περίοδο ο ίδιος έπαιξε κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία, είχε κερδίσει την εκτίμηση του «χώρου», και –μέχρι το 2010 που εκδηλώθηκε η μεγάλη κρίση του βιβλίου την οποία σήμερα βιώνουμε σε όλη της την έκταση– είχε μεγάλη εξουσία στον «τόσο πεζό και τόσο μαγικό κόσμο της λογοτεχνικής παραγωγής». Ποτέ ωστόσο δεν χρησιμοποίησε αυτή την εξουσία για να προβληθεί στη δημόσια σφαίρα, ούτε έκανε παράπλευρες μπίζνες, ούτε μαγείρεψε βραβεία, ούτε προ-

ώθησε ασημαντότητες, ούτε κολάκευσε το μαζικό γούστο, όπως άλλοι ισχυροί συνάδελφοί του εκδότες. Επέλεξε, αντίθετα, να μεταδώσει την πείρα του και από το 2000 δίδαξε πρακτική της λογοτεχνικής μετάφρασης (από τα ιταλικά) σε μεταπτυχιακά τμήματα του Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Ευρωπαϊκό Κέντρο Μετάφρασης Λογοτεχνίας (ΕΚΕΜΕΛ).

Το '90, οι ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι περνούσαν από την εποχή της βιοτεχνίας στην εποχή της βιομηχανίας και οι οικογενειακές επιχειρήσεις αγκομαχούσαν. Ο χώρος του βιβλίου εκσυγχρονιζόταν. Η βιβλιοπαραγωγή έπαιρνε πιο κοσμοπολίτικο χαρακτήρα, τα βιβλιοπωλεία γιγαντώνονταν, οι έλληνες συγγραφείς αναδεικνύονταν σε φίρμες και ταξίδευαν, ή έστω ακούγονταν περισσότερο, στην Ευρώπη, ενώ και οι ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι είχαν ενεργή παρουσία στις διεθνείς εκθέσεις. Οι ανακατατάξεις ήταν μεγάλες και οι ψαγμένοι και απαιτητικοί εκδότες κέρδιζαν επιχορηγήσεις για βιβλιοπαραγωγή με εκπαιδευτικό ενδιαφέρον αλλά συχνά παραμερίζονταν από εμπορικούς εκδότες, που έκαναν ανοίγματα στο Χρηματιστήριο ή έπαιρναν δάνεια με ευνοϊκούς όρους, και έτσι μπορούσαν να πληρώσουν «αέρα» για να προσελκύσουν συγγραφικά «ονόματα», ώστε να βελτιώσουν το προφίλ του καταλόγου τους. Οι μετεγγραφές των λογοτεχνών ήταν στην ημερήσια διάταξη και ανέτρεπαν τις ισορροπίες στην παραδοσιακή εκδοτική ελίτ. Παράλληλα όμως γίνονταν και κεντρικές διορθωτικές παρεμβάσεις για την ενίσχυση των εκδοτών και των βιβλιοπωλών που έπαιρναν το ρίσκο να προωθήσουν τα πιο «δύσκολα», άρα λιγότερο εμπορικά βιβλία, λογοτεχνικά ή θεωρητικά. Τότε υπήρχε πολιτική βούληση από τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ για κρατική πολιτική προώθησης του βιβλίου στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, όπως και της αναγνωστικής κουλτούρας, και γι' αυτό ιδρύθηκαν νέοι θεσμοί, όπως το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου (ΕΚΕΒΙ, νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, 1994-2013) ή το ΕΚΕΜΕΛ (2001-2012), ενώ είχε δημιουργηθεί η πολύτιμη ψηφιακή βάση δεδομένων ΒΙΒΛΙΟΝΕΤ. Επίσης είχε μόλις καθιερωθεί στο βιβλίο η Ενιαία Τιμή (Ν. 2557/1997) που κρατούσε ζωηρή την εκδοτική και βιβλιοπωλική κίνηση. Ένα μέτρο που ίσχυε σε πολλές χώρες της Ευρώπης (όπως στη Γαλλία, Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, Ολλανδία κ.α.) και προστάτευε την τιμή λιανικής πώλησης των βιβλίων από τις υπερβολικές εκπτώσεις (για δύο χρόνια από την πρώτη έκδοση του τίτλου). Μέχρι που κι αυτό καταργήθηκε (2014).

Σε αυτό το τοπίο, και σε μια αγορά που απλωνόταν προς όλες τις κατευθύνσεις, ο Ανταίος Χρυσοστομίδης διαμόρφωσε την ισχυρότερη σειρά σύγχρονης μεταφρασμένης λογοτεχνίας, με έργα κορυφαία από σπουδαίους τεχνίτες της γραφής και της έδωσε ευδιάκριτο προφίλ και αδιαμφισβήτητο κύρος. Αυτό που έκανε τη διαφορά δεν ήταν όμως μονάχα η δική του «μύτη», η φοβερή εγρήγορσή του και η κουλτούρα του, το ότι μπορούσε να συλλάβει το πνεύμα των καιρών και να διακρίνει τις ταλαντούχες φωνές, ούτε αρκούσε η οικονομική επιφάνεια του Θανάση Καστανιώτη, που του έλυνε τα χέρια. Το κλειδί αυτής της σειράς, που για πολλά χρόνια δεν είχε ανταγωνιστή στο είδος της, ήταν το ήθος του Χρυσοστομίδη και η πίστη του στον κοινωνικό ρόλο του βιβλίου και της λογοτεχνίας ειδικότερα. Μια πίστη γραμμένη στο DNA του μαζί με την υποστήριξη του ευρωκομουνισμού και της ανανεωτικής αριστεράς. Ο Ανταίος δεν μεγαλοπιάστηκε κατά τη λεγόμενη «εποχή των παχιών αγελάδων». Κρατούσε κώδικες κυρίων και αρχές καλής γειτνίασης στο εκδοτικό τοπίο, και επέμενε στην πολυτέλεια των ποιοτικών επιλογών. Αλλά και αυτές τις υπέβαλλε σε ένα όραμα *και* πολιτισμικό *και* πολιτικό, βαθιά δημοκρατικό και ταυτόχρονα κριτικό. Κάτι που έτρεφε μάλιστα τη φιλία του με ανταγωνιστές τους μικρότερους εκδότες, όπως ο Σταύρος Πετσόπουλος (Άγρα) ή ο Νίκος Γκιώνης (Πόλις).

Παράλληλα, πίστευε ακράδαντα στους δημιουργικούς αναγνώστες: «*Δίπλα και κόντρα σε όσους αρκούνται να αντιμετωπίζουν τα βιβλία ως ένα συνηθισμένο καταναλωτικό προϊόν, χρήσιμο μονάχα για κάποιων ωρών εύκολη διασκέδαση, υπάρχουν εκείνοι οι αναγνώστες, οι πολλοί αναγνώστες, οι δημιουργικοί αναγνώστες, που βλέπουν τη λογοτεχνία σαν ένα παράθυρο που μένει διάπλατα ανοιχτό στη γνωριμία και την κατανόηση του κόσμου στον οποίο ζούμε αλλά ελάχιστα καταλαβαίνουμε*» (*Οι κεραίες της εποχής μου*, τ. Β΄).

Δεν είναι καθόλου τυχαίο, λοιπόν, ότι στη λεγόμενη εποχή του ιδιωτικού οράματος των συγγραφέων, ο Ανταίος Χρυσοστομίδης επέλεγε να προτείνει στους αναγνώστες παρεμβατικά κοινωνικά και πολιτικά μυθιστορήματα. Και στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης στερεότυπης γραφής, εκείνος πρότεινε απαιτητικά κείμενα σε πολύ προσεγμένες μεταφράσεις. Σημαντική πρωτοβουλία ήταν και οι σειρές των έργων της λατινοαμερικανικής λογοτεχνίας ή των τιμημένων με Νόμπελ συγγραφέων, αλλά και το εγχείρημα του μυθιστορήματος-σκυταλοδρομία Global Novel, ή και οι συλλογές διηγημάτων «Ελληνικά εγκλήματα». Η νέα γενιά των αμερικανών συγγραφέων (Φόστερ, Ουάλας, Έγκερς, Πάουερς, Χεμόν, Έβερετ κ.ά.) δεν ήταν το φόρτε του, ούτε και οι μεταμοντέρνοι (Μίτσελ, Φόερ κ.ά. Το φόρτε του ήταν κυρίως όλες οι καταξιωμένες πένες που σημάδεψαν τη λογοτεχνία του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα: ο Μπέλοου, ο Μαίηλερ, ο Απντάικ, η Τζόις Κάρολ Όουτς και η Άννι Πρου (ΗΠΑ), ο Μπάνβιλ, ο Μπάρυ (Ιρλανδία) και ο Χόλινχερστ ή ο Ισιγκούρο (Μ. Βρετανία), ο Λέβι, ο Καλβίνο, ο Φο, ο Κολόντι, ο Σάσα και ο Αμανίτι (Ιταλία), ο Βίλα-Μάτας (Ισπανία), ο Σαραμάγκου και ο Αντούνες (Πορτογαλία), ο Ούγκο Κλάους και ο Χάρι Μούλις (Κάτω Χώρες), ο Καμύ και ο Γιασμίνα Χάντρα (Γαλλία-Αλγερία), η Χέρτα Μύλερ, ο Νόρμαν Μάνεα, ο Μανές Σπέρμπερ, ο Κανέτι, ο Κόχουτ, ο Κέρτες, και ο Ντάνιελ

1978: Τα χρόνια του «Ρήγα Φεραίου». Στο Φεστιβάλ της *Αυγής* με τους Άγγελο Διαμαντόπουλο, Κώστα Φιλίνη, Γρηγόρη Γιάνναρο και έναν ιταλό σύντροφο.

1978: Στη Μόντενα, στην παναιταλική Συνδιάσκεψη της οργάνωσης «Ρήγας Φεραίος».

1978: Συζήτηση για τον σταλινισμό με πρωτοβουλία του «Ρήγα Φεραίου» και του Ανταίου, μετά από την προβολή της ταινίας «Ο άνθρωπος από μάρμαρο» του Αντρέι Βάιντα στον κινηματογράφο «Όπερα» της Αθήνας. Στο προεδρείο οι Ανταίος, Βακαλιάς, Ζάννας.

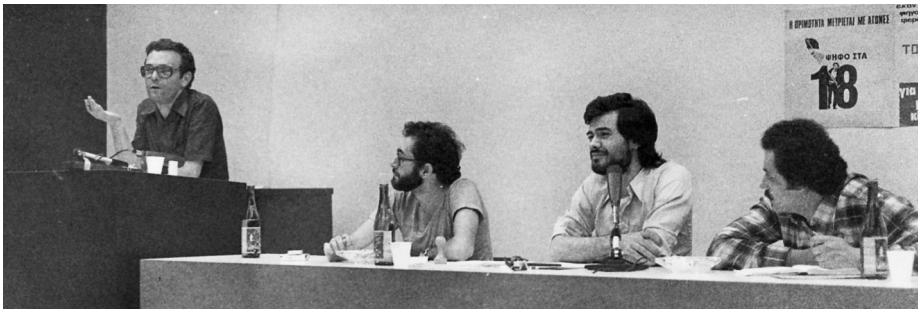

1985: Στο Σούνιο με τους γονείς του.

Κέλμαν (Κεντρική Ευρώπη), ο Άντριτς (Γιουγκοσλαβία), ο Φουέντες, ο Λιόσα, ο Πιτόλ, ο Άιρα, ο Πίλια, ο Σκάρμετα, ο Κοζαρίνσκι και ο Μπολάνιο (Λατινική Αμερική), ο Παδούρα (Κούβα), ο Γεοσούα, ο Οζ, ο Γκρόσμαν και ο Κέρετ (Ισραήλ), ο Μακάνιν (ΕΣΣΔ-Ρωσία) και ο Κούρκοφ (Ουκρανία), η Ναντίν Γκόρντιμερ (Ν. Αφρική), ο Καβαμπάτα και ο Έντο (Ιαπωνία) ή η Γιγέν Λι (Κίνα/ΗΠΑ)…

Αυτοί και τόσοι άλλοι, είναι συγγραφείς που παρακολούθησε επίμονα και συστηματικά, έτσι που η εκδοτική σειρά του απέκτησε χαρακτήρα βασικής βιβλιοθήκης του σύγχρονου κόσμου. Σε αυτή τη βασική βιβλιοθήκη θα μπορούσαν να προστεθούν και τα περισσότερα από τα έργα (των Καλβίνο, Μαλαπάρτε, Μπουτζάτι, Μαραΐνι, Παζολίνι, Ταμπούκι κ.ά.) που ο ίδιος είχε αναδείξει μεταφράζοντάς τα για άλλους εκδότες.

Τέλος εποχής

Όταν ο Ανταίος Χρυσοστομίδης αρρώστησε το 2013, αυτό το κλίμα είχε ανατραπεί. Η επέλαση της νεοφιλελεύθερης λογικής, ακόμα και στη σφαίρα της πνευματικής δημιουργίας και της τέχνης, ήταν κάτι με το οποίο δεν μπορούσε να συμβιβαστεί. Το ΕΚΕΒΙ, το ΕΚΕΜΕΛ, η Ενιαία Τιμή, δεν υπάρχουν πια. Όλη η αλυσίδα του βιβλίου τραυματίστηκε βαθύτατα και δεν έχουν δημιουργηθεί ακόμα οι θεσμοί που θα μπορούσαν να την υποστηρίξουν. Οι προσωπικές σχέσεις που είχε ο Ανταίος με τους εκδότες και τους συγγραφείς οι οποίοι τροφοδοτούσαν τη δουλειά του έπαψαν να μετρούν. Οι ατζέντηδες-αρπακτικά είχαν αρχίσει συστηματικά από το 2008 να οργανώνουν διεθνείς δημοπρασίες για τα δικαιώματα των ξένων τίτλων ανεβάζοντας τις τιμές σε δυσθεώρητα ύψη, και έτσι προτιμούσαν πλέον να προωθούν τα «ονόματα» της λογοτεχνίας σε όποιον διέθετε τα περισσότερα χρήματα και όχι σε όποιον εκδότη ταίριαζε καλύτερα στον εκάστοτε συγγραφέα. Είναι γεγονός ότι ο Μπάνβιλ αρνήθηκε να εγκαταλείψει τη σειρά του Ανταίου στον Καστανιώτη, το ίδιο και ο Παδούρα. Αλλά πρόκειται για εξαιρέσεις. Ο εκδοτικός ανταγωνισμός έχει ανάψει και πάλι, όμως χωρίς αρχές ή κώδικες. Έτσι «σπάνε» οι καθιερωμένες εκδοτικές σειρές και υπονομεύεται το με κόπο κτισμένο προφίλ πλήθους συγγραφέων. Ο καινούριος Ισιγκούρο δεν έχει «παρέα» στον Ψυχογιό, ο καινούριος Λιόσα δεν έχει παρέα στον Λιβάνη… Το τέλος της εποχής των μεγαλόπνοων, συνεκτικών, οικουμενικών εκδοτικών σειρών και των ανθρώπων που μπορούσαν να τις συγκροτήσουν σφραγίστηκε με τον θάνατο του Ανταίου Χρυσοστομίδη.

Αντίστοιχα, σημάδι των καιρών ήταν και το «μαύρο» της συγκυβέρνησης ΝΔ-ΠΑΣΟΚ στην ΕΡΤ, που έβαλε τελεία μεταξύ άλλων και στο τηλεοπτικό εγχείρημα που αποτέλεσαν οι «Κεραίες της εποχής μας». Αυτή η σειρά με τις τηλεοπτικές συνεντεύξεις των ιερών τεράτων της διεθνούς λογοτεχνικής σκηνής, την οποία εμπνεύστηκε ο Χρυσοστομίδης και στην οποία συνεργαστήκαμε στενά, έμεινε ανολοκλήρωτη καθώς τα έξι επεισόδια που γυρίσαμε το 2013 δεν προβλήθηκαν ποτέ. Ο Ανταίος δεν πρόλαβε να δει μονταρισμένους τον Πιερ Ασουλίν, τον Άρη Φιορέτο, τον Τζόναθαν Φράνζεν, τον Κόλουμ ΜακΚάν, τον Έντμουντ Κήλυ και τη Χίλαρι Μαντέλ, χάρη στους οποίους είδαμε αλλιώς το Παρίσι, το Βερολίνο, τη Νέα Υόρκη και… το Καντέρμπουρι.

Και το έργο και οι άνθρωποι

Τελικά, είναι καλύτερο να γνωρίζεις προσωπικά τα ιερά τέρατα των γραμμάτων ή μήπως όχι; Τα *ΝΕΑ* είχαν κάνει αυτή την ερώτηση στον Ανταίο Χρυσοστομίδη το 2012. Η απάντησή του λέει πολλά: «*Οι δημιουργοί συνήθως μοιράζονται σε δύο κατηγορίες: σε αυτούς που, ως άνθρωποι, είναι κατώτεροι του έργου τους, "λιγότεροι", και σε αυτούς που αντίθετα δεν μπόρεσαν να γράψουν ένα έργο ισάξιο του ταλέντου τους, ισάξιο του ενδιαφέροντος που παρουσιάζουν ως ζωντανοί χαρακτήρες. Και ειλικρινά δεν ξέρω ποιοι πρέπει να θεωρούνται πιο τυχεροί… Η πρώτη απάντηση που μου έρχεται στο μυαλό είναι λοιπόν πως, έτσι κι αλλιώς, το έργο τους από τη στιγμή που δημοσιοποιείται γίνεται δικό μας. Οπότε οι ίδιοι έχουν πλέον μικρό ρόλο να παίξουν. Δεν υπάρχουν καλοί συγγραφείς, υπάρχουν καλοί αναγνώστες, συνηθίζει να λέει ο Πορτογάλος συγγραφέας Αντόνιο Λόμπο Αντούνες. Όταν το έργο είναι σπουδαίο για μας, όταν το οικειοποιούμαστε, τι σημασία έχει αν ο δημιουργός του δεν είναι όπως τον φανταζόμαστε;*

»Υπάρχει όμως και ένα "αλλά". Αν γνωρίσεις έναν δημιουργό, αν μπορέσεις να αποκρυπτογραφήσεις το βάσανό του, να μετρήσεις εκείνη τη μυστική υπέροχη διαδικασία που τον κάνει να ξεπερνά τον μικρό του κόσμο και να μπαίνει στον δικό σου, τότε το έργο του υπόκειται σε μια νέα ανάγνωση, αποκτά μια άλλη υπόσταση. Όταν λ.χ. γνώρισα τον Αντρέα Καμιλέρι, κατάλαβα καλύτερα τα υλικά με τα οποία φτιάχτηκε ο αστυνόμος Μονταλμπάνο. Όταν γνώρισα τον Τζον Μπάνβιλ, άρχισα να βλέπω καλύτερα στα μυθιστορήματά του την αγωνία του να τιθασεύσει τις λέξεις. Όταν γνώρισα τη Χέρτα Μύλερ κατάλαβα ότι το έργο της δεν θα είχε γραφτεί ποτέ, αν η ίδια δεν είχε περάσει όσα πέρασε. Κι όταν γνώρισα τον Αντόνιο Ταμπούκι, έμαθα ότι το έργο του γράφτηκε σε στιγμές αγρύπνιας. Κι από τότε ξέρω ότι το χρώμα των βιβλίων του είναι νυχτερινό».

Κεραίες: η μυστική συνταγή

Η φιλία ήταν ιερή για τον Ανταίο. Και οι φίλοι του από την Ιταλία ήσαν εκείνοι που κρατούσε πιο βαθιά μέσα στην καρδιά του. Ανάμεσά τους ο μακαρίτης Γιάννης Τζάθας και ο Γιώργος Μπράμος. Οι δυο μας γίναμε πραγματικοί φίλοι αργότερα, στα μέσα του '90 (γι' αυτό και τούτο το σημείωμα δεν είναι πλήρες βιογραφικό), και «δέσαμε» την εποχή που είχα την ευθύνη του «Βιβλιοδρόμιου» στα *ΝΕΑ*. Είναι ένας από τους ανθρώπους που με διαμόρφωσαν, παρότι κατά καιρούς διαφωνούσαμε για πολιτικά ζητήματα – τον ενοχλούσε ο ριζοσπαστισμός, η πολεμική του πρώτου ΣΥΡΙΖΑ, δεν ήθελε να δικαιολογήσει την αναρχική νεολαία, κατάπινε την αναλγησία της ΕΕ, τον τσιγκλούσα για τις αντιδραστικές συνεργασίες της ΔΗΜΑΡ… Διαφωνούσαμε έντονα αλλά δεν ψυχραινόμασταν ούτε τσακωνόμασταν. «Δεν χαλάω φιλίες για πολιτικά», έλεγε αυστηρά. Η μοναδική φορά που τσακωθήκαμε ήταν για την πολιτική μας προς τους συγγραφείς στις «Κεραίες…». Και ο τρόπος που το ξεπεράσαμε ήταν η καλύτερη απόδειξη της χημείας που είχαμε μεταξύ μας, και που ζέσταινε το γυαλί.

Θυμάμαι τις φωνές μας τον Φεβρουάριο του 2008, στον κήπο του περίφημου «γαλάζιου σπιτιού» της Φρίντα Κάλο στο Κογιοακάν της Πόλης του Μεξικού. Ο διευθυντής φωτογραφίας Δημήτρης Κορδελάς, οι σκηνοθέτες Απόστολος Καρακάσης και Άγγελος Κοβότσος και η μεταφράστρια Μαργαρίτα Μπονάτσου προσπαθούσαν να μας ηρεμήσουν. Μας είχε τύχει μια αναποδιά. Ο Πάκο Ιγνάσιο Τάιμπο με τον οποίο είχαμε ραντεβού είχε πετάξει για το Φεστιβάλ Βιβλίου στο Δελχί. Μια συνέντευξη λιγότερη σήμαινε μια μικρή οικονομική καταστροφή για τον παραγωγό Σταύρο Μελέα. Και φυσικά ο Τάιμπο ήταν ένας συγγραφέας δημοφιλής στο ελληνικό κοινό, με τον οποίο θα συζητούσαμε πολλά θέματα αιχμής. Εγώ επέμενα να τον περιμένουμε να επιστρέψει. Ο Ανταίος ήταν ανένδοτος. Έβλεπε προσβολή και κωλοπαιδισμό από τον συγγραφέα. Εγώ του έλεγα ότι το αποτέλεσμα θα μας δικαίωνε. Ο Ανταίος εξηγούσε ότι το αποτέλεσμα δεν αρκεί, χρειάζεται και ο τρόπος. Είχε δίκιο και θα το καταλάβαινα αργότερα.

Για να αποφορτιστούμε πήγαμε όλοι μαζί να επισκεφθούμε εκεί κοντά το σπίτι όπου είχε δολοφονηθεί ο Τρότσκι. Η σαρωτική δύναμη της μεγάλης και της μικρής Ιστορίας μας συγκλόνισε. Ο Τάιμπο ξεθώριασε και ο Ανταίος ανέλαβε δράση. Έκανε μερικά τηλεφωνήματα. Θα πηγαίναμε να συναντήσουμε τον Σέρχιο Πιτόλ. Αλλά δεν είχαμε τα βιβλία του. Ο Κ. Αθανασίου που βρισκόταν στο Παρίσι μάς έστειλε ηλεκτρονικά τη μετάφραση του γνωστότερου και βραβευμένου μυθιστορήματός του. Τα άλλα τα βρήκαμε στα βιβλιοπωλεία της Πόλης του Μεξικού και στο ίντερνετ. Έπρεπε να διαβάσουμε εντατικά για δύο ημέρες. Ο Πιτόλ ήταν καταπονημένος από ένα εγκεφαλικό, αλλά θα μας δεχόταν. Το σπίτι του ήταν κοντά στη Βερακρούς. Φτάσαμε εκεί αγχωμένοι, ενώ η πόλη γιόρταζε το Καρναβάλι. Το παρακολουθήσαμε δίπλα-δίπλα με τον Ανταίο, κι έπειτα μου αγόρασε από κάποιον πλανόδιο καταπληκτικές μάσκες του κατς για τα παιδιά μου. Η φουρτούνα είχε περάσει. Τώρα έπρεπε να αντιμετωπίσουμε μαζί μια άλλη δυσκολία: την προβληματική άρθρωση του Πιτόλ. Όταν καθίσαμε μπροστά του ήμασταν απόλυτα συντονισμένοι. Σταθήκαμε σαν συγγενείς. Με γλύκα και τεράστια υπομονή. Για να μην αγχώνεται ο συγγραφέας να μιλήσει. Για να καταλαβαίνουμε το νόημα των σκέψεών του, να τις αναμεταδίδουμε και να τις εξηγεί. Για να βρούμε το κλειδί του. Επικεντρωθήκαμε στη μοναχική πορεία του, στις λογοτεχνικές αναζητήσεις του και στον πυρήνα του έργου του. Και καταλήξαμε στην καρδιά της άγριας φύσης, κοντά σε μια φυτεία καφέ όπου ο Πιτόλ είχε μια εξοχική καλύβα βγαλμένη λες από αφηγήσεις του Μάρκες ή του Θορώ.

Η εκπομπή με τον Σέρχιο Πιτόλ δεν ήταν η σπουδαιότερη που κάναμε με τον Ανταίο, ούτε η πιο χορταστική.

Επιβεβαίωσε όμως περίτρανα την ομοψυχία μας, και το πόσο αγαπητικά, ουσιαστικά και αποτελεσματικά συνεργαζόμασταν. Κάτι που παρέμενε δυσεξήγητο για μεγάλο τμήμα τού τόσο ανταγωνιστικού δημοσιογραφικού σιναφιού. Αυτή ήταν η μυστική συνταγή της τηλεοπτικής σειράς μας, και έτσι βγάλαμε πέρα στις «Κεραίες…» συναντήσεις με μερικούς από τους πλέον κλειστούς και στρυφνούς χαρακτήρες, όπως ο τούρκος Ορχάν Παμούκ ή ο πορτογάλος Αντόνιο Λόμπο Αντούνες. Αυτόν ειδικά τον πρωτοείδαμε να τρώει σε ένα ταπεινό μαγέρικο όπου βρεθήκαμε με το συνεργείο για έναν καφέ, πριν από τη δύσκολη συνέντευξη. Όμως κανείς μας δεν έκανε οποιαδήποτε χειρονομία αναγνώρισης. Δεν θέλαμε να εισβάλλουμε στον ιδιωτικό του χρόνο. Ίσως να μας είδε, ίσως όχι. Πάντως όταν αργότερα, σε ένα διάλειμμα της συνέντευξης, τού το αναφέραμε, χαμογέλασε. Και ίσως εκείνος να ήταν ο λόγος, που ο σπουδαίος αυτός συγγραφέας και κλινικός ψυχίατρος μας χάρισε σε μια σπαρακτική εξομολόγηση το πιο κρυφό κομμάτι του εαυτού του: τον φόβο του για τον θάνατο. «Τι με νοιάζουν τα βραβεία» μάς είπε, «όταν με τρώει η αγωνία για τον καρκίνο…».

Τοιχογραφία του καιρού μας

Βόρειοι και νότιοι, δυτικοί και ανατολίτες, χριστιανοί, εβραίοι και μουσουλμάνοι, μετριοπαθείς και ριζοσπάστες, γερόλυκοι και νέοι αστέρες: η διεθνής αφρόκρεμα των γραμμάτων πέρασε από την τηλεοπτική σειρά «Οι κεραίες της εποχής μας». Αυτά τα ωριαία ντοκιμαντέρ-συνεντεύξεις, που αναμεταδίδονται πλέον σποραδικά από την ΕΡΤ1, γυρίστηκαν στο διάστημα 2006-2013 ως εξωτερικές παραγωγές της ΕΡΤ (με παραγωγούς τον Περίπλου στον πρώτο κύκλο, και τη S.M.Art στους υπόλοιπους), από μια σειρά ταλαντούχων σκηνοθετών που εναλλάσσονταν: Γιαννακάκης, Δημητρίου, Θεοτόκης, Καρακάσης, Κατσάμπουλας, Κοβότσος, Κορδέλλας, Κουτσιαμπασάκος, Μαχαίρας, Μαυρογένης, Μελέας, Μήλιου, Χαραλαμπόπουλος.

Οι «Κεραίες» δεν ήταν μια σειρά συνεντεύξεων. Δεν ήταν μια εκπομπή λόγου. Δεν ήταν μια εκπομπή για το βιβλίο. Οι «Κεραίες» ήταν ένας καθρέφτης του κόσμου μας. Και δεν απευθυνόταν μοναχά σε βιβλιόφιλους. Η ιδέα ξεκίνησε από τον Ανταίο, αλλά το προφίλ της διαμορφώθηκε μέσα από την πράξη. Τα καινούρια μυθιστορήματα και οι συλλογές διηγημάτων ήταν η αφορμή μας για να μιλήσουμε για την ιστορία, την πολιτική, την κοινωνία, την τέχνη, για τις ιδέες, τις αγωνίες, τα προβλήματα και τα ερωτήματα του καιρού μας. Με αυτό το κριτήριο επιλέγαμε και τους συγγραφείς που θα συναντούσαμε. Έπρεπε να είναι σύνθετες προσωπικότητες και να έχουν «κάτι να πουν» για το σήμερα και για τον τρόπο που έχει η λογοτεχνία να παρεμβαίνει στα πράγματα. Για το μεγάλο μυστήριο της λογοτεχνίας και για τη μαγεία που νιώθουμε κάθε φορά που ανοίγουμε ένα βιβλίο («όσοι τέλος πάντων τη νιώθουμε…»). Έπρεπε να είναι μεταφρασμένοι στα ελληνικά, και να μπορούν να αγγίξουν ένα ευρύτερο κοινό και όχι μόνο ένα κοινό μυημένων. Αν λοιπόν κοιτάξει κανείς αυτές τις 76 εκπομπές ως σύνολο, θα συνειδητοποιήσει ότι συνθέτουν μια τοιχογραφία του 20ού και των αρχών του 21ου αιώνα, που επιτρέπει ποικίλες αναγνώσεις.

Μία ενδιαφέρουσα ανάγνωση της σειράς θα μπορούσε, για παράδειγμα, να σταθεί στις μεγάλες συγκρούσεις που σημάδεψαν την εποχή μας. Η νοτιοαφρικανή Ναντίν Γκόρντιμερ λ.χ. ζωντανεύει τις φυλετικές διώξεις που επέβαλλε το καθεστώς του απαρτχάιντ έως το ’90, αλλά και ο βορειοαμερικανός Τζορτζ Πελεκάνος μιλά για τον ξεσηκωμό των μαύρων στις ΗΠΑ από το ’60. Ο ρώσος Μακάνιν μιλά για τους συμβιβασμούς και τις τούμπες που σήμανε για πλήθος διανοούμενων το πέρασμα στη μετα-σοβιετική εποχή. Ένα αντίστοιχο κλίμα περιγράφει και ο ρουμάνος Νόρμαν Μάνεα αλλά και η Χέρτα Μύλερ ή ο ούγγρος Εστερχάζυ. Ο Τζον Λε Καρρέ φωτίζει τον Ψυχρό Πόλεμο αλλά και τις σημερινές εκδοχές του π.χ. με το παιχνίδι των πολυεθνικών στις αφρικανικές χώρες. Οι Λιόσα, Φουέντες, Ρονκαλιόλο εξηγούν τα ένοπλα κινήματα που ξέσπασαν το ’80 στη λατινοαμερικανική υποήπειρο που ήταν τσακισμένη από τις δικτατορίες και τις βορειοαμερικανικές επεμβάσεις. «Αν δεν καταφέρει η Δημοκρατία να προσφέρει φαγητό, μόρφωση, στέγαση στα εκατομμύρια των μη προνομιούχων Λατινοαμερικανών, τότε οι δημοκρατικοί θεσμοί που κατακτήσαμε, θα κινδυνέψουν», δήλωνε ο Φουέντες το 2008. Από την άλλη πλευρά της υδρογείου, οι Χάντρα, Γιτάνι, Οζ, Γκρόσμαν, φωτίζουν τις πληγές του Μεσανατολικού και μερικούς από τους λόγους που θα οδηγήσουν στη λεγόμενη «Αραβική άνοιξη» για την οποία θα μιλήσει ο Αλ Ασουάνι. Ο ναζισμός και ο φρανκισμός σχολιάζονται αναλόγως από τους Μούλις, Βάλζερ και Θέρκας. Ο αγγλοπακιστανός Χανίφ Κιουρέισι συζητά την ανάδυση ενός νέου ρατσισμού μέσα από το τόσο επίκαιρο μεταναστευτικό, σημειώνοντας ότι: «Δεν είναι απλώς πρόβλημα κάποιων ανθρώπων που έρχονται για μερικά χρόνια, κι έπειτα φεύγουν. Το μεταναστευτικό μάς προκαλεί να σκεφτούμε πώς οργανώνουμε την κοινωνία μας με αυτούς που ζουν εδώ: μάς υποχρεώνει να δούμε τι σημαίνει φιλελευθερισμός και ποια είναι τα όριά του». Και ο ιταλός Ουμπέρτο Έκο αναλύει πώς προετοιμάζεται η κατασκευή του εχθρού…

Θα μπορούσε κανείς να «διαβάσει» τις «Κεραίες» μέσα από πλήθος άλλες γωνίες θέασης. Οι «Κεραίες» φωτίζουν π.χ. και το ζήτημα του ρόλου του συγγραφέα ή το ζήτημα της χρησιμότητας της λογοτεχνίας ή τα υπαρξιακά προβλήματα στις σύγχρονες κοινωνίες ή τα παιδικά τραύματα των καλλιτεχνών (π.χ. οι Λε Καρρέ, Μάνκελ, Οζ έζησαν χωρίς μητέρα) κ.ο.κ.

Ο Ανταίος διάλεξε τις δικές του γωνίες, όταν έγραψε τους δύο τόμους *Οι κεραίες της εποχής μου*, όπου αφηγείται την καθεμιά συνάντηση. Πρόσθεσε πλήθος λεπτο-

1987: Από τα γυρίσματα της ταινίας *Τα παιδιά της χελιδόνας* του Βρεττάκου, με τη Μαίρη Χρονοπούλου, τον Ηλία Λογοθέτη και τον Αλέκο Αλεξανδράκη.

1990: Ο Ανταίος με φόρμα συνοδηγού της Formula 1 σε κούρσα πρωτότυπων μοντέλων.

1990: Τα χρόνια του PLAYBOY: ο Ανταίος Χρυσοστομίδης στη Νότια Πορτογαλία μαζί με την Ελένη Ερήμου στα διαλείμματα της φωτογράφησής της για το περιοδικό.

1991: Στο γραφείο του, μαζί με την κόρη του Χιου Χέφνερ, Κρίστι.

μέρειες για την ιδιοσυγκρασία και την προσωπική ζωή των συγγραφέων, οι οποίες ξέφυγαν από τον φακό. Αλλά επιπλέον θέλησε να αναστοχαστεί και να σχολιάσει τις απόψεις των συνομιλητών μας σε σχέση με την προσωπική πολιτικοκοινωνική εμπειρία του και την ελληνική επικαιρότητα. Εγώ πάλι, στα σχόλια που έγραφα στα *ΝΕΑ*, διάλεξα διαφορετικές γωνίες, κυρίως συγκριτικές και πολιτικές. Η μόνη που φάνηκε να μην καταλαβαίνει τι θησαυρό είχε στα χέρια της ήταν η ΕΡΤ.

Σχεδόν κανένα τηλεοπτικό κανάλι στην Ευρώπη δεν διαθέτει τόσο πλούσια πινακοθήκη με πορτρέτα διεθνών προσωπικοτήτων από τον χώρο της λογοτεχνίας. Αυτό το υλικό θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως αρχειακό, με τη μορφή DVD για βιβλιοθήκες, σχολεία, πολιτιστικά κέντρα ή βιβλιόφιλους θεατές κ.ά. Αντίθετα, η ΕΡΤ αναμεταδίδει μια μικρή ποικιλία από τα επεισόδια, όποτε έχει τρύπες στο πρόγραμμά της, σε τυχαίες ώρες, αποκλείοντας έτσι τους συνειδητούς θεατές, σαν να απαξιώνει την ίδια τη σειρά που χρηματοδότησε.

Γι' αυτό και είναι διπλά πολύτιμα τα σχετικά βιβλία που κυκλοφόρησε ο Ανταίος Χρυσοστομίδης το 2012 και το 2013. Διότι λειτουργούν και θα λειτουργήσουν ως έργο αναφοράς για το πνεύμα των καιρών μας.

Λογοτεχνική αναλαμπή

Αυτές οι βιωματικές αφηγήσεις ξεκλείδωσαν, θα έλεγε κανείς, ένα αφηγηματικό ταλέντο που μέχρι τότε εκδηλωνόταν μονάχα στις μεταφραστικές δουλειές του, όσο του επέτρεπε το εκάστοτε πρωτότυπο έργο. Ήταν ένα ταλέντο καθαρά λογοτεχνικό και δημιουργικό που δεν είχε χειραφετηθεί νωρίτερα. Όμως, από τότε που αρρώστησε το 2013, όσο έλεγχε τα χέρια του για να πληκτρολογεί, όσο είχε φωνή για να υπαγορεύει, όσο κατάφερνε να υποδεικνύει τα γράμματα της αλφαβήτου στους οικείους του, οι οποίοι μέχρι το τέλος έκτιζαν τις δικές του λέξεις και τις δικές του προτάσεις ψηφίδα-ψηφίδα ακούραστα, ο Ανταίος, όσο μπορούσε, ήθελε να διηγείται ιστορίες. Πρόλαβε έτσι να μεταφράσει ένα δοκίμιο για την Άγρα (*Η χρησιμότητα του άχρηστου* του Νούτσιο Όρντινε) και ένα δεύτερο μυθιστόρημα για τον Ίκαρο (*Δώσε μου λίγη ζωή* του Πάολο ντι Πάολο) που εξέφραζαν και την προσωπική ματιά του στα πράγματα, αλλά έγραψε και δυο υπέροχα αυτοβιογραφικά διηγήματα. Το ένα με τίτλο «Τα κίτρινα παπούτσια» το χάρισε στην Κατερίνα Καρύδη για την αφιερωματική έκδοση των 70 χρόνων του Ίκαρου. Και το άλλο, όπου ξανασυναντά λογοτεχνικά τον φίλο του Αντόνιο Ταμπούκι, το αφιέρωσε στον Σταύρο Πετσόπουλο.

Στα «Κίτρινα παπούτσια», που τα έγραψε το καλοκαίρι του 2013, ο εαυτός του, σαν πρωταγωνιστής μιας εξωφρενικής ιστορίας, μαθαίνει ότι δεν θα ξαναβρεί τον αυτοματισμό των κινήσεών του, ότι η αρρώστια του είναι ανίατη αλλά έχει μια δική της λογική, ξεχωριστά δηλαδή χαρακτηριστικά και διαφορετική εξέλιξη σε κάθε περίπτωση, γι' αυτό και την αποκαλούν «σύνδρομο». Ο καθένας λοιπόν «έχει τη μοίρα του μ' αυτό το σύνδρομο», αλλά το βασικό είναι, του λένε, να κρατήσει το ηθικό του και να συνεχίσει τη ζωή του όπως πριν. Όμως εκείνος βλέπει ότι στην καθημερινή πράξη αυτό είναι πολύ δύσκολο. Η δοκιμασία που έχει μπροστά του είναι φυσική αλλά και ψυχική. Την ώρα λοιπόν που καταγράφει τις δυσκολίες του στο περπάτημα, καταγράφει παράλληλα και την αθόρυβη προέλαση μιας δυσοίωνης πραγματικότητας, που θα έλεγε κανείς πως είναι συντονισμένη με την προέλαση της κρίσης στην Ελλάδα.

«Πότε αλήθεια συνειδητοποιείς ότι η ζωή σου έχει αλλάξει; Οι μέρες γλιστρούν φαινομενικά η μία ίδια με την άλλη, αλλά εσύ νιώθεις να κατεβαίνεις μια σκάλα που δεν ξέρεις πού καταλήγει, πού τελειώνει, αν τελειώνει», γράφει. Έτσι, τα κίτρινα χίπστερ παπούτσια του γίνονται συνώνυμα με την ειρωνεία της ζωής αλλά και με το τέλος του παιχνιδιού της, που τόσο το χαιρόταν ο Ανταίος. Τα έχει μόλις αγοράσει, αλλά ο εαυτός του πρέπει να μην τα φορέσει ποτέ. Αλλιώς, θα τον βλέπουν στον δρόμο «και θα λένε "Κοίτα παπούτσια ο σακάτης"».

Ο Ανταίος δεν ήταν αφελής. Ήταν ρεαλιστής, αλλά αποφάσισε να μην παραιτηθεί από την ταυτότητά του. Και η ταυτότητά του ήταν μαχητική. Ως το τέλος προσπάθησε να ζει με τους δικούς του όρους και με τις δικές του προτεραιότητες. Με την τέχνη και την πολιτική μαζί. Όπως έκανε πάντα. Κι έτσι δέχτηκε να κατέβει υποψήφιος της ΔΗΜΑΡ στις Ευρωεκλογές του 2014. Ήξερε τι ήθελε και ήταν ευφυής. Και ενώ δεν υπήρξε ακριβώς βολικός άνθρωπος, δεν υπήρξε ούτε κυνικός. Μπορεί να γινόταν μεροληπτικός, μπορεί να έκανε λάθη, μπορεί να επέμενε άδικα, μπορεί να υποχωρούσε σε κάποιους ανθρώπους ή σε κάποια πράγματα αλλά όταν συνέβαινε κάτι τέτοιο, έπαιρνε την ευθύνη των πράξεών του. Και είχε τη γενναιοψυχία να παραδέχεται τις αδυναμίες του. Πατούσε γερά στη γη, όπως ο γίγαντας από τον οποίο πήρε το όνομά του. Και ο Ανταίος, *επειδή* ήταν προσγειωμένος, έβρισκε τη δύναμη να ελπίζει και να έχει όραμα. Ως το τέλος. Ως γνήσιος αριστερός.

Ο μυθικός γίγαντας νικήθηκε, όταν ο Ηρακλής τον σήκωσε από το έδαφος. Και ο δικός μας Ανταίος έκλαψε, όταν πια την άνοιξη του 2015 αναγκάστηκε να ξαπλώσει το σώμα του. «Γράφουμε ίσως επειδή φοβόμαστε να πεθάνουμε, ή ίσως επειδή θέλουμε να προκαλέσουμε τον θάνατο, ή ίσως επειδή θέλουμε να επιστρέψουμε στη μήτρα της μητέρας μας. Μπορεί να είναι πολλοί οι λόγοι. Κυρίως όμως γράφουμε επειδή η ζωή δεν μας αρκεί». Το έλεγε ο Αντόνιο Ταμπούκι και το προσυπέγραφε ο Ανταίος Χρυσοστομίδης, που κι αυτός πρόλαβε να το κάνει πράξη.

Φωτεινές εικόνες

Από τα δεκάδες ανεκδοτολογικά περιστατικά που φωτίζουν τον ιδιωτικό Ανταίο, από τις πρωτοχρονιάτικες γιορτές με

2002: Ο Ανταίος στο Σούνιο με τους αγαπημένους του φίλους: τον ιταλό συγγραφέα Αντόνιο Ταμπούκι και τον εκδότη της «Άγρας» Σταύρο Πετσόπουλο

2013: Ο Ανταίος στην Τήνο (Ιούνιος)

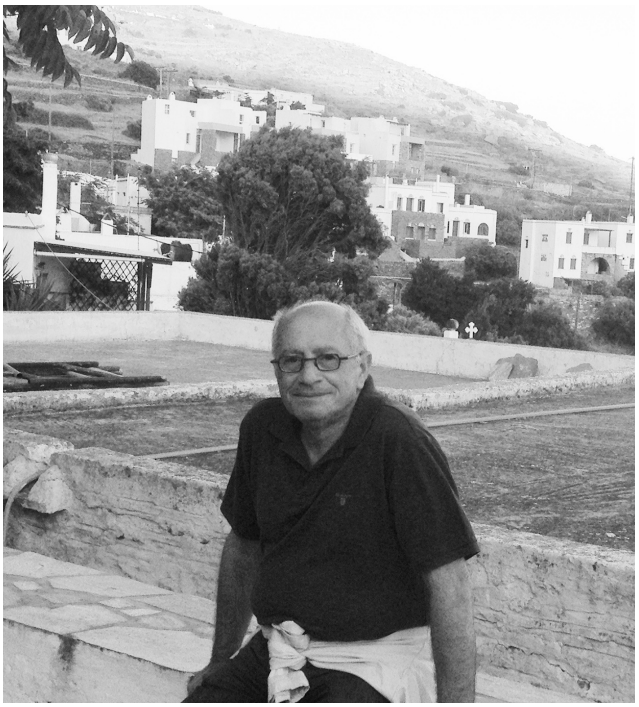

τον σύντροφό του Λουκά και την Ελένη, με τον αδελφό του τον Άλκη και την Πόπη, και τους πάμπολλους φίλους να τραγουδάνε, ξεχωρίζω τρεις χαρούμενες στιγμές μας που παραπέμπουν στην αρχή, στη μέση και στο τέλος της ζωής του.

Τον Ιούνιο του 2011, τρεισήμισι μήνες μετά την εξέγερση στην πλατεία Ταχρίρ, όταν ακόμα το κλίμα ήταν πολύ θερμό στην Αίγυπτο, πήγαμε στο Κάιρο για να συναντήσουμε μια από τις φωνές των εξεγερμένων, τον συγγραφέα Αλάα αλ Ασουάνι. Το ταξίδι αυτό είχε αέρα πολιτικό και δεν έμοιαζε με το μυστικιστικό προσκύνημα που είχαμε κάνει δυο χρόνια νωρίτερα, όταν συναντήσαμε τον Γκαμάλ αλ Γιτάνι. Τότε μιλούσαμε για τον Νάσερ και τον λαϊκισμό του. Τώρα μιλούσαμε για τον Τσίρκα, για τον σκληρό Απρίλη του ’44, για τους προδομένους αγωνιστές και για τον φονταμενταλισμό των Αδελφών Μουσουλμάνων. Και φυσικά ο Ανταίος μιλούσε για τον πατέρα του τον Σοφιανό και για τις αριστερές εφημερίδες της κάποτε δυναμικής παροικίας, στις οποίες εκείνος είχε δουλέψει. Η πόλη των παιδικών του χρόνων τον είχε κάνει να ξανανιώσει. Εδώ ήταν το πάρκο όπου η μητέρα του η Ειρήνη τον πήγαινε βόλτα, εκεί ο κινηματογράφος «Μιάμι» (με ιταλική προφορά), πιο κάτω το αγαπημένο του ζαχαροπλαστείο «Γκρόπι» με τα μιλφέιγ σοκολάτας, και παραπέρα το κατάστημα με τα ωραία βαμβα-

κερά σεντόνια. Έτρεχε ενθουσιασμένος και ξαφνικά τον χάσαμε. Είχε χωθεί στον λαβύρινθο της πόλης και δεν φαινόταν πουθενά. Όταν τον ξαναβρήκαμε, έλαμπε περήφανος. Είχε προχωρήσει σε μια λαϊκή γειτονιά και είχε αγοράσει ένα λευκό παντελόνι «από αυτά που φορούσαμε κάποτε»! Δεν είχε σκεφτεί καθόλου ότι τέτοιες μέρες, εκεί ειδικά, τα πράγματα ήταν πιο επικίνδυνα…

Τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς νοικιάσαμε ένα αυτοκίνητο, ο Ανταίος, ο Κώστας Αθανασίου κι εγώ, και τριγυρίσαμε όλη την κεντρική Ιταλία. Την Ιταλία του Ανταίου. Την Ιταλία της αρχιτεκτονικής, της ζωγραφικής και του Μπερλινγκουέρ. Είχαμε συναντήσει τον Ουμπέρτο Έκο και είχαμε ζήσει κοντά του ένα τετραήμερο στο Μόντε Τσερινιόνε, όπου βρίσκεται το εξοχικό του. Το σπινθηροβόλο πνεύμα του, το εύρος των ενδιαφερόντων του, η πρωτοτυπία των παρατηρήσεών του, η οικειότητά του, η φιλοξενία του και οι σκανταλιές του, η σχέση του με τη γυναίκα του, η παιδικότητά του, ήταν μια αποκάλυψη. Όλη η ομάδα των «Κεραιών» βρισκόμασταν σε οίστρο. Και αυτός ο οίστρος συνεχίστηκε μετά τα γυρίσματα, στο ταξίδι μας. Στις πλατείες, στις εκκλησίες, στα palazzi, στις αγορές, στον Σταθμό της Κόκκινης Μπολόνια, στη γειτονιά των Φίντσι-Κοντίνι και των βιβλίων του Μπασάνι, στην έπαυλη του Παλλάντιο, στο μπαλκόνι της Ιουλιέττας, μπροστά σε κάθε πίνακα του Μαντένια, πάνω από κάθε στίχο του Σέρτζιο Εντρίγκο και κάθε πιάτο με μοτζαρέλα μπούφολα. Μόντενα, Φεράρα, Πάντοβα, Βιτσέντζα, Μάντοβα, Βερόνα. Ο Ανταίος μπορούσε να μεταγγίζει στους άλλους τη γοητεία της κουλτούρας που αγαπούσε. Είχε ζήσει νέος στην Περούτζια, φιλοξενούμενος στο σπίτι του βουλευτή του ΙΚΚ Καπόνε κι έπειτα με τον αδελφικό φίλο του Θανάση Τσούκα, και είχε σπουδάσει και οργανώσει αντιδικτατορικές κινητοποιήσεις στη Ρώμη. Η Ιταλία του ήταν ο θησαυρός του, και όριζε τη δική του αντίληψη για την Ευρώπη.

Δύο χρόνια αργότερα, τον Σεπτέμβριο του 2013, κρατούσε μπαστούνι και προχωρούσε αργά, ωστόσο τριγυρίσαμε για δυόμισι ώρες την έκθεση του Ρόι Λιχτενστάιν στο Μπομπούρ. Αυτό το ταξίδι στο Παρίσι ήταν το τελευταίο του αλλά ήταν γεμάτο δάκρυα χαράς. Ταξιδέψαμε μαζί με τον αγαπημένο του Λουκά Μελά και με τον Σταύρο Πετσόπουλο για να συναντήσουμε τον πιο ονομαστό γιατρό που επί χρόνια μελετούσε τις διαφορετικές μορφές της ALS. Ήταν προσηνής και τον ένιωθες να συμπάσχει. «Η δική σας περίπτωση φαίνεται να προχωράει αργά», είχε πει στον Ανταίο μετά από μια προσεκτική εξέταση στο Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο της Σαλπετριέρ. Ήταν μια αχτίδα που μας έκανε να πετάμε. Τα μπιστρό, τα καφέ, τα βιβλιοπωλεία του Παρισιού, οι εκθέσεις (όπως η έκθεση με φωτογραφίες του Κώστα Γαβρά), οι δρόμοι του Μαραί, φωτίστηκαν από το χαμόγελο του Ανταίου που έκανε απίστευτη προσπάθεια για να υπερβεί τη δυσκολία και την αστάθειά του στο περπάτημα. Παρότι ήξερε ότι η παράταση ήταν μικρή, πολύ μικρή, τις ημέρες εκείνες μάς δίδασκε τι σημαίνει πίστη στη ζωή.

Υ.Γ. Τον Οκτώβριο του 2015, ο Ανταίος Χρυσοστομίδης απουσίαζε από τη Διεθνή Έκθεση Βιβλίου της Φρανκφούρτης. Όμως η φωτογραφία του ήταν κρεμασμένη σε ένα μεγάλο πανό των εκδόσεων Suhrkamp, και τυπωμένη σε έναν κατάλογο των εκδόσεων Καστανιώτη.